ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రకాశితము. సంఖ్య ౪౪.

శ్రీరస్తు.

కవిజనోజ్జీవని-సమస్యలు.

కోటి-శ్రీరాయరఘునాథ తొండమాన్ మహీపాలుఁడు.

కాకినాడ.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారిచేఁ బ్రకటితము.

1937.

వెల 0-4-0

కవిజనోజ్జీవని–సమస్యలు.

సమస్య లనఁగాఁ గవిని బరీక్షించుటకై పెద్ద లిచ్చెడు పద్యాది భాగములు. వీనిని గైపదము లందురు. కవికిఁ గలభాషాపాటవమును గనిపట్టుటకై కవితయందలి యభ్యాసవిశేషములను దెలిసికొనుటకై యొసఁగెడు ప్రశ్నలు. సమస్యలు సంస్కృతమునందును గలవు. తద్ద్వారముననే మన తెనుఁగులోనికిని దిగినవి. సమస్య యిచ్చుట యనునది కవిని బరీక్షించుటలోని కఠినభాగము. చదివిన శాస్త్రాంశముల నడిగిన నిట్టె చెప్పవచ్చును గాని సమస్య లట్టివి కావు. అష్టావధానములో నిది యొకయంగముగా నున్నది. సమస్యలిచ్చుటలో ననేకవిధములు. సాధారణముగాఁ బద్యము నాల్గవచరణము నిచ్చి మొకటి మూఁడుచరణములును సందర్భానుసారముగాఁ బూరింపు మందురు. కడపటిచరణములో నక్షరగోపనమో యర్థవంచనమో-యుండును. కొంద ఱేదియో యొక వాక్యము నిచ్చి యిది యేవృత్తములో నిముడు నని యడుగుదురు. కొన్ని పదములనిచ్చి వీని నీవృత్తములో నిముడింపు మని యడుగుదురు.

నగరు, వగరు, తొగరు, తగరు ననుమాటల నిచ్చి భారతభాగవతరామాయణార్థముల నిచ్చునట్లుపద్యములు చెప్పుమని రాధామాధవకవి నడిగినారఁటగదా. స, సే, మి, రా. - అ, ప్ర, శి, ఖ. అను సంస్కృత ప్రశ్నలును సమస్యలలోనే చేరును.

గోలకొండ, మాలముండ, పూలదండ, కొత్తకుండ యని సమస్యయిచ్చినఁ బద్యములో నొకకవి యిముడించెనఁట గదా: ఇట్టివే సమస్యలు. ఇందుఁ గొన్ని చాలఁ దేలికగాఁ గనఁబడును. పూరించుటకుఁ గూడఁ దేలికయే యగును. కొన్ని చిక్కులుపెట్టునవి కలవు. సమస్యలను బూరించుటకుఁ గవి కుభయభాషలలోనేకాదు పరభాషలలోఁ గూడ ననుభవము కొన్నింటి కవసరమైనట్లు కనఁబడుచున్నది.

" తలకాయలపులుసు ద్రావి తనిసిరి బాపల్".

" కప్పను గని పాము భీతి గడగడ వడఁకెన్."

— ఇట్టివి చాలఁ దేలికగా నురఁడును.

"ఏకాదశినాఁడు సప్త మేఁడేగడియల్."

దీనిపూరణమునకై కొంతయూహా యుక్తియు నవసరము.

" గుండ్రాతికిఁ గాళ్లు వచ్చి గునగున నడిచెన్."

దీనిని బూరించుటయే ప్రధాన మైనది గాని-కోదండ్రాముఁడు, "ఇంద్రా ప్రాసము" "ఈంద్ర" యాతఁడు సమస్య యిచ్చె ననుట యంత సరసముగాదు.

మొత్తముమీఁదఁ గవులను బరీక్షించుటకే సమస్యలు పుట్టిన వనుకొనవచ్చును. సమస్యాపూరణము వలన సాహిత్యబలము వృద్ధియగును. కొందఱకుఁ జదరంగపు వెఱ్ఱివలెనే సమస్యలవెఱ్ఱి యెక్కుడు. ఒక్కయష్టావధానిం గాంచిరా, యొక్కకవి తారసిల్లెనా, చాలఁజిక్కులసమస్య లిచ్చెదరు.

"ఇఁక నొకలక్ష యిచ్చెదను నిందుకుఁ బద్యము చెప్పు సత్కవీ" యని సమస్యయిచ్చిన-" ఇఁక నొకలక్ష యిచ్చినను నిందుకుఁ బద్యము లేదు సత్ప్రభూ" అని చెప్పినట్లు వింటిమి.

" సంస్కృతవాసనామహిమ చాలదుగా భువి నెంతవానికిన్ "

యెవ్వరో -మాదుగులసంస్థానములోఁ గాఁబోలు- సమస్య యిచ్చిన అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిగారుకాఁబోలును రెండుచరణములు రచించినట్లును వినియుంటిని. విషయమును దెల్పుటకే కాని దీనిని యథార్థవిషయముగా నన్నింటిలో నెంచుటకుఁ గాదు. అతివిస్తారము వలదు.

ఈసమస్యల పుస్తకమును తిరిచినాపల్లిజిల్లా, నవసాలపురమను పుదుకోట (క్రొత్తకోట) రాజైన రఘునాథభూపాలుఁడు రచియించెను. పుదుకోట స్వతంత్రసంస్థానము. ఈరాజవంశమునక్కు తొండమాను లను

బిరుదనామము గలదు. ఈరఘునాథతొండమాన్ భూపాలుఁడు 1767వ సం. మొదలు 1789 వ సం. వఱకుఁ బరిపాలించెను. ఈతనియొద్దఁ బెద్ద విద్వాంసుఁడు నుదురుపాటి వేంకనార్యుఁడని యొకఁడు కలఁడు. ఈరాజు తండ్రి విజయరఘునాథతొండమాన్ మహీపాలునియొద్ద నీవిద్వాంసుని తండ్రి యుద్దండకవి బిరుదుగల సీతారామశాస్త్రి యుండెను. ఈవెంకన కవికుమారులు సాంబకవి మున్నగువారుండిరి. వీరంతయును ననేకగ్రంథ ములను రచించిరి. ఈసమస్యలను వెంకనకవి యిచ్చుచుండిన రఘునాథ భూపాలుఁడు పూరించినట్లు పుస్తకములోఁ దెల్పఁబడినది. ఈరాజు మున్ను పార్వతీపరిణయమను ప్రబంధమునుగూడ రచియించియున్నాఁడు. దాని లోఁ దన యాస్థానమునందలి విద్వాంసుఁడగు వెంకన్నకవిని బ్రశంసించి యున్నాఁడు. దానింబట్టి కొందఱు వెంకనకవియే రచియించి పార్వతీ పరిణయమునకు రాజుపేరు పెట్టినాఁ డందురు. అట్లే దీనినిగూడ భావించె దరు. మనలో నున్నదియే, కృష్ణదేవరాయలు నే నాముక్తమాల్యదను రచించితి నని యెన్నోసాక్ష్యములతోఁ దెల్పుచున్నను మనవారు దానిని బాటింపక పెద్దనార్యుఁడు రచించినాఁ డని చెప్పెదరు. ఇఁకఁ దక్కినవారి మాటెందుకు. కల్పనలలో, నందునను నిస్సారకల్పనలలో, వానిని నమ్ము టలో మనవా రందె వేసిన చేతులుగదా! సుప్రసిద్ధులు విద్వదగ్రణులు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవంటివారు, ఆముక్తమాల్యదను శ్రీకృష్ణ రాయలు రచించిన దని యొప్పుకొనక పెద్దనపేరు లోకులుచెప్పుచున్నను దానిం బాటింపక, చివరకుఁ బుస్తకముమీఁదఁ దమ పేరైన వేసికొన్నారు గాని రాయలపేరు గాని పెద్దనార్యునిపేరు గాని వేయఁ జేయాడినవారు కారైరి. ఇంక నితరుల లెక్కయేమి. మల్లినాథసూరి మొత్త కొట్టుకొనుచు న్నను బెద్దిభట్టుగారని మనవారు వాడుటమానరుగదా? పండితబృందము సభలో నుండఁగా రాజు రసికుఁడు కారాదా, కాఁడా? రాజు లంతయజ్ఞా నులా! భోజరాజుమాట యేమిచెప్పెదరో వీరు. ఇంక విస్తరింపరాదు. పండి తుఁడగు నుదురుపాటి వెంకన్నకవి కవిత్వమునకును ఈరాజుకవిత్వమునకు

నుభేదమున్నట్లు విమర్శకులుఁ,బండితులు,నిదివఱకొప్పుకొన్నారు.ఏవి శే
కన్నవంటివాఁడుప్రయోగింపఁడని రఘునాథరాజు నెత్తిని రుద్దినాఁ యె
వియే యీసమస్యలలోఁగూడఁగలవుగావున దీనిని వెంకన్నకవి కంటఁగ
రనితలఁచెదను.ఆర్యులారా! నానుడులను నమ్మక నానుడులను విశ్వసింప
డు. ఇటీవలి మృత్యుంజయ కవివంటివారు ధనాశచేఁ బలువుర పేర బహ
గ్రంథములు రచించినట్లు కనఁబడుచున్నదిగాని- ఆంధ్రభాషార్ణవమువం
శ్రేష్ఠతరాంధ్రనిఘంటువును రచియించి యాంధ్రులకు భిక్షపెట్టినవిద్వాం
సుఁడు డబ్బుకక్కుఱితిని హీనకార్యమును జేయఁడు. భోజమహారా
మొదలిప్పటి చిన్నచిన్న ప్రభువులవఱకును వారివారియాస్థానములలో
ననేకులు కవులుఁ బండితులు నిల్చియున్నారు. అరసికులయినరాజుల
కవుల నాదరింతురా!

ఏవయిన దోషపదములు (వరించేవేళ, దివ్యరత్నకలితంబగు
ద్యుతివిధంబున)కలిగిన నవి యప్పటికిగ్రామ్యకక్ష్యలోఁ జేర్పనివారుకాం
ఉండియుందురని తలంచుట లెస్స. కవులు సమ్మతించి రనవచ్చును. అం
యకాని రాజులుచెప్పినవి తప్పులు వారికవులుచెప్పినవి యొప్పులు ననుట
సమంజసము గాదు. ఏవియోకొన్ని పదములు విరుద్ధములు దొరలినను
వానిని రాజు కవికిఁ జూపించిన సమర్థించి సందర్భశుద్ధిగానున్నందునన
దిద్దిన నచ్చట సరిగాఁ గుదుర దనియో ప్రభువుదు దప్పులు వట్టుటకు
శంకించియో యట్టివానిని సమ్మతించినంతన యేమాయె. మఱియు నొక్కరు
రచించిన తప్పుల పుస్తకమును విద్వాంసుఁడు దిద్దిన నది యతనిశైలి
వచ్చును. భేద మెట్లు తెలియును. ఇప్పుడిట్టివెన్ని వెలువడుటలేదు ! శాం
ము పాపము!

ఈకవిజనోజ్జీవని పరిషత్పుస్తకభాండాగారములో 3852వ సంఖ్యా
గలదు. ఈకాగితముపుస్తకము పరిషత్తునకు దక్షిణదేశమునఁ బుస్తకసంపా
దన మొనర్చిన బ్ర. హరి సేతురామయ్యగారు సంపాదించినది. ఇదివా
స్వహస్తలిఖితము. ఈయన వెంకనకవిగారి బంధుకుటుంబములోనివార

తిరిచినాపల్లిలో నున్నారు. ఇందలివివరణములలోని కొన్నిమాటలు మేము సవరణ చేసితిమి. కొన్ని యిప్పటివారికి రుచింపవని తొలఁగించితిమి. ౧౦౮ పద్యములకు ౯౯ మాత్రమే ప్రకటించితిమి. తొలఁగింపఁ బడినవి యభిలాషగలవారు మూలగ్రంథములోఁ జూడవచ్చును.

లికుచంబులు కొండలంత లేదా వాడా.
కాళ్లు తనుదాన గూసెను రాజవదన.
మగవానికి వైరి యాఁడవాఁడే తలఁపఁగ.
ధారుణి పొడవయ్యె గిరులు తలక్రిందయ్యెఁగ.
అగ్నికిఁ గాళ్ల యిదుగాక యధికముగలదే.

ఇట్టివి పూరణములోఁ జమత్కృతి లేనివి, యసభ్యముగా నుండు నేమో యనుకొన్నవి తొలఁగింపఁ బడినవి. "పగటఁ జంద్రిక" యను 48వ సమస్యకు రెండుపద్యములున్నవి. మొదటిపద్యముం దొలఁగించితిమి. ఇప్పటికిని గొన్ని పూరణములు శ్లేషలమూలమునఁ జక్కగాఁ గుదురుట లేదు. వంకాయ, వంకాయె, బీర(అ)కాయ-జాబీరకాయ యను నిట్టివి చూడుఁడు.

ఇది నిజముగాఁ గవిజనోజ్జీవనియే. 73వ పద్యము గ్లాప్రాసయుతము. 75వది-గోగ్రణిగో అగ్రణీగవాగ్రణి.-ఇట్టివిపండితుఁడుకానివాఁడుపూరించినవికావు. పాండిత్యము లేనివాఁడు పార్వతీపరిణయమును రచింపఁ గలఁడా. అందెంత లోకానుభవవిషయమున్నదో చిత్తగింపరా! అక్షరగోపన వృత్తగోపన సమస్యలు, సాధారణములా! అవి సాధారణులకు సాధ్యములా! మాపరాకుననే! కావచ్చును-గ్రంథముచివరకాగితములో నొక్కప్రక్కను "౨౮ (౩) నాలుగేళ్లును నెనిమిదే నలినసయన-

తే. గీ. ఏరునొక్కటికిని నాలుగెద్దులుండ
నిరుడు కొలుచుండె గాదెలఁ దఱచుగాను
అల్లయెద్దులలో సగ మమ్మివేయ
నాలుగేళ్లును నెనిమిదే నలినసయన."

అనుష్టుప్పద్యముగలదు. మొదట విడువఁబడినది. మూలములోఁ జేరలేదు. అర్థమేని జేర్చుకొనుఁడు. అంగడులలో దొరకుసమస్యల పుస్తకముకంటె నిందనేకవిధముల విశేషములతోఁ గూడిన పద్యములుగలవు. చదువరులకు నేను దెలుపనక్కఱయుండదు.

కవనమునం దాదరముగలపాఠకులార ! సమస్యలనాదరింపుఁడు; సమస్యాపూరణమునందును సమస్యల నిచ్చుటయందును నిపుణుల రగుఁడు. పెక్కులు సమస్యలం జదివినఁగాని మీకు దానియం దుత్సాహము కలుగదు, కలిగినంగాని చమత్కారముగ సమస్యల నీయఁజాలరు, పూరింపఁజాలరు. సమస్యాదరణము-భాషాభివృద్ధికి మూలమగును.

పుదుకోట, దానిప్రభువులను, వారివిద్వాంసులను, వారివారి గ్రంథములం దెలుపుచు విరివిగాఁ బరిషత్తువారు చక్కని చరిత్రము వ్రాయింపనున్నారు. కావున నీచిన్నిపాత్రము పీఠికలో విశేషింపలేము.

విద్వద్విధేయుఁడు,
కొత్తపల్లి సూర్యారావు.

శ్రీమద్బృహదంబికాయైనమః.

—: కవిజనోజ్జీవని. :—

— సమస్యలు. —

ఉ. శ్రీకరలీలఁ బుష్పమునఁ జెందిన తావియుఁ బోల్కి దివ్యర
త్నాకలితంబగుక్ ద్యుతివిధంబున జాబిలి చల్వరీతిగా
నాకపిలాద్రిశతీశ్వరుని యంగమున న్వసియించి సర్వవి
ద్యాకృతి యై చెలంగు బృహదంబను గొల్తు నభీష్టసిద్ధికిక్.

వ. అని యిష్టదేవతాప్రార్థనంబు చేసి,

క. విజయరఘునాథభూపత
నుజుఁ డఖిలక్షోణిపాలనుతుఁ డనుచుఁ గవి
వ్రజ మనఁగను మను కవితా
రజనిసుధాకృతిని రాయరఘునాథపతిక్.

గీ. వెంకనకవీంద్రుఁ డుద్దండబిరుదశాలి
మమ్ముఁ గొలిచియుఁ గఠినసమస్య లొసఁగ
నొప్పుకొని మేము పద్యముల్ సెప్పినంత
నందఱును విని కృతి కివి యర్హ మనిన.

గీ. కవిజనోజ్జీవని యటంచుఁ గావ్య మొకటి
దుర్ఘటసమస్యలకు నెల్లఁ ద్రోవదెలియఁ
గవిజనంబులకును నుపకారముగను
జేతు దయచేతఁ బృహదంబ చిత్తగింపు.

—: సమస్యలు, తత్పూరణములు :—

(1) “కలుషగిరిభేదశంబ శ్రీబృహదంబా”

ఇది యక్షరవంచనసమస్య- పూరణము.

క. వకుళవననిత్యవాసిని
సకలాభీష్టముల నిచ్చు చక్కనితల్లీ

ప్రకటితము సేయు మీాకృతి
నృకలుషగిరిభేదశంబ శ్రీబృహదంబా.

ఈక్రిందివి శబ్దచిత్రసమస్యలు.

(2) "క్రకచము జలధరమువోలెఁ గడు నింపెసఁగెన్."

క. మకరాంక కేళికో ?దే
కకరత్వం బెంచి చూడఁగాఁ జెలికిఁ జక
చ్చకితరుచినిచయమగు వ
క్రకచము జలధరమువోలెఁ గడు నింపెసఁగెన్.

(3) "కావేరే శిరముపైని గట్టఁగవలయున్."

క. నీవంటి రూపవంతున
కేవేళను జీటిసఁగయే కాకను జెం
గావి మొదలైనపాగలు
కావేరేశిరముపైని గట్టఁగవలయున్.

కా=కాదు, వేరే (ఓ) శిరము- అని పదవిభాగము.

వేఱుపూరణము.

క. స్త్రీవశ్యమునకు సిద్ధం
బేవేరు నొసంగె దాని నెఱుఁగుము వే కా
యీావనితామణివలచుట
కావేరే శిరముపైని గట్టఁగవలయున్.

వలచుటకు- ఆవేరే, అల్లవేరే- అని పదవిభాగము.

(4) "వాతెఱ లేకొక్కవనిత వర్షంబుండెన్."

క. సీతాంగన యొక్కతయే
వాతికి నెరలేక యొక్కవర్షంబుండెన్
ఆతెఱఁగున మఱి యేతఱి
వాతెఱలేకొక్కవనిత వర్షంబుండెన్.

వాతికిన్+ఎర; వాతెఱ=మోవి.

(౫) "వావిలి లోఁ ద్రోయఁ గ్రోఁతివలెనే యుండెన్."

క. ఓవిద్వన్మణి నను సు
గ్రీవునియన్నకును బే రెఱింగింపుము రూ
పేవిత మనియెను మధ్యము
వావిలిలోఁ ద్రోయఁ గ్రోఁతివలెనే యుండెన్.

వావిలి యనుపదమున- మధ్యమాక్షరమును, ద్రోయన్- వాలి యని యాయెను.

—: వివిధసమస్యలు :—

(౬) "పాగా గొంతుకడ శిరముపైనిం గలదే."

క. బాగుగఁ దంబుఱ మీటుచు
రాగంబుల వినికిసేయు రమణికిఁ దలఁపన్
ధాగరి ధగారి ధగరిగ
పాగా గొంతుకడ శిరముపైనిం గలదే.

పాగా=పంచమగాంధారస్వరములు, గొంతుకడ=కంఠమందే కలుగు నని కాని పాగా యనఁ దలపాగ కాదు.

(7) "కంబాలకుఁ జనులు గిరులకై వడి వెలసెన్."

క. శంబరవిరోధినూతు మొ
యంబుజసంభవునిసృష్టి యాననగతి దే
హంబునకు మించు మను జో
కం బాలకుఁ జనులు గిరులకై వడి వెలసెన్.

జోకన్ + బాలకు, అని పదవిభాగము.

(8) "పడుచున్నను బెండ్లిసేయువారును గలరే."

క. కడువేడుకగా నుండెడు
పడు చున్నను బెండ్లిసేయువచ్చును జగతిం
దడ లేక పండ్లుఁ జన్నులుఁ
బడుచున్నను బెండ్లిసేయువారును గలరే.

(9) "ముక్కున నలమూనవుండు భూరి యొసంగెన్."

క. కక్కసమా పదియవమా
లక్కట యనుచుండఁ దరుణి యాత్మజు గడెఁబోఁ
జక్కఁగఁ గనఁగాఁ గని యొక
ముక్కున నలమూనవుండు భూరి యొసంగెన్.

"కనెనొకముక్కున" అనియుండవచ్చు ననితోఁచెడిని (ముక్కు=తినుకుటుంబటిది. ముక్కుట మూల్గుట- భూరి=పుత్రోత్సవసందర్భమున సువర్ణాదిదానము.

(10) "వంకాయా పెసరకాయె వడ్లాజొన్నల్"

క. వంకాయ లమ్ముదానివి
జెంకను బెట్టేసి సరకుఁ జేకొనెఁ జోరుం
డింకేమి చెప్ప మాకుఁ
వంకా యాపె సరకాయె, వడ్లాజొన్నల్.

ఉత్తరప్రత్యుత్తరవిషయ సమస్య - వంకాయ, పెసరకాయ, వడ్లు, ఆజొన్నల్ వంకాయలమ్మెదాని సరకుగానాయెను, విషమపరిహారము.

(11) "నీవేచేసితిని గాక నేచేసితివే."

క. ఏవేళఁ దప్పువెట్టెద
వోవనితా దేవపూజ కుంచక మునుపే
కావలసిన భక్ష్యంబులు
నీవే చేసి తిని కాక నే చేసితివే.

నీవేచేసి=నీవేపాకము చేసి, తిని=దేవతానైవేద్యమునకుఁ బూర్వమే భక్షించి. కాక నేచేసితివే=పూజానగ్రహముగాఁ జేసితివిగదా:—అని, వక్రముగా- నీవే చేసితిని, నేచేసితివి అని క్రియలం బ్రయోగించినందులకు విషమపరిహారము.

(12) "భంగి నీళ్లను ద్రాగినఁ బ్రజ్ఞచెడను"

గీ. భంగినీళ్లను ద్రాగినఁ బ్రజ్ఞచెడక
పోవ దెటువంటి వారికి భూమిలోన
లలన యేమంచుఁ జిత్ర మాకలశమునికి
భంగి నీళ్లను ద్రాగినఁ బ్రజ్ఞ చెడను.

భంగము=అల, భంగములుగలది భంగి=సముద్రము. భంగి=గంజాయి, కలశముని=అగస్త్యుఁడు- భంగినీళ్లు=సముద్రోదకము.

(13) "చండాళులఁ జేరు తమ్మి సరి యనఁ దగునే"

క. అండజగామిని శ్రీముఖ
మండలమునకు ద్విజరాజు మాఁద్రిమెకా య
ట్లుండఁగఁ దద్వైరము గొని
చండాళులఁ జేరు తమ్మి సరియనఁ దగునే.

చండాళులన్=మాతంగజాతిని, చేరు=ఆశ్రయించిన, తమ్మి=పద్మినీజాతిస్త్రీ. చండ + అళులన్=కోపముగల తుమ్మెదలను, చేరు, తమ్మి=పద్మము. చండాలసంపర్కముగల పద్మినీజాతిస్త్రీని స్వచ్ఛమైన దనవచ్చునా. చండములగు తుమ్మెదలతోఁగూడిన పద్మము-అండజగామిని ముఖమునకు సరివచ్చునా.

(14) "పోఁగులు చెవులకడ లేక భుజమున వెలసెన్"

క. పోఁగులు కావలె నంచని
యోఁగతిఁ దండ్రికడఁ జెప్ప నీయమి విప్ర
త్యాగతి బాఁపనపిల్లకుఁ
బోఁగులు చెవులకడ లేక భుజమున వెలసెన్.

పోఁగులు=కర్ణాభరణములు. పోఁగులు=నూలిప్రోఁగులు- యజ్ఞోపవీతములు. ప్రోఁగులు చెవులకడ లేవు భుజమున నున్నవి యని విషయము- నూలిప్రోఁగులు, అనఁగా జన్నిదములు భుజముపై నున్నవని విషమపరిహారము.

(15) "తరుణి నీకంట సుందరదాసుగుంట"

గీ. పుష్పిణివి నీవు కావేని ముట్టరాదు
ఇంమనన నె తానమును జేయ నింపుగాదు
నాఁడె బహుయత్నమునఁ ద్రవ్వినాఁడు గాదె
తరుణి నీ కంట సుందరదాసు గుంట.

నీకంటన్, నీకంటియందు- ఇదివిషయము. నీవు, అంటన్=నీవుస్పృశించుటకగ్యామైన సుందరదాసుగుంట- సుందరదాసు త్రవ్వించినకొలను, కలదుగదా యని పరిహారము.

(16) "పల్లములో రాతు రాతుపైఁ బల్లంబున్"

క. పెల్లుగ మీాటిరి యశ్వా
ల్గొల్లున రాతులును వానిలో నొకటి వడిం

త్రెళ్లఁగఁ బడె నా యగడిశఁ
బల్లములో రాతు రాతుపైఁ బల్లంబుల్.

పల్లము=లోఁతు, పల్లము=గుఱ్ఱముపై జీని.

(17) "కాశీతల మొక్క గ్రుక్కగాఁ గొనె లోకల్"

క. వేసవిదినముల నెండలు
గాసిన గాశి మును జెంది కావడిలోకల్
మోసికజలం బమృతఘుటి
కాశీతల మొక్క గ్రుక్కగాఁ గొనె లోకల్.

కాశీతలము- వారణాసిప్రదేశమును లోఁగొనె నని విషయము. అమృతఘుటికా శీతలము=అమృతఘుటికవలెఁ జల్లనైన యని పరిహారము.

(18) "మారు జగడాన వారదమాని బలిసె"

గీ. దైత్యనాశకు జగడాన దప్పి యణఁగ
శూలిపోరునఁ గొంచెము క్షుధ యణంగెఁ
గదనమున వార్కిని మిన్నగాన నాకు
మారుజగడాన నారదమౌని బలిసె.

మారు=మన్మథయుద్ధమునఁ గలహాశనుఁడు స్థూలించెననుట విషయము. ఆనుమారు= ఆనుమారస్వామియొక్క యుద్ధములో నని పరిహారము.

(19) "కుంపటిలో నక్క కుక్కకూనల నీనెన్"

క. తెంపరి యగు శని కూనల
దింపఁగ గంను పిడఁ జూలు దేఱిన ములుగన్
సొంపుగన దివ్వె నిడఁ బటిఁ
గుంపటిలో నక్క కుక్క కూనల నీనెన్.

ఈనుటకు సిద్ధముగానున్న (శని)= కుక్క మూలుగుచుండఁగా దానిం జూచుటకై (అక్క=)జ్యేష్ఠసోదరి, (పటిన్=) గుడ్డను, కుంపటిలోపల, కుక్కన్= పెట్టఁగా=దీపము వెలిఁగించుటకై కుంపటిలో గుడ్డపేలికను పెట్టఁగానే- దీపము వెలిఁగించుటకు ముందే- కుక్క కూనలను బెట్టినది.

(20) "చేఁపచన్నులలోఁ బాలు చెంబెఁ డుండె"

గీ. కోరియుండిన యాప్రను గొల్ల నాల్గు
పళ్లపాలని చెప్పిన బ్రమసియుండి

పచ్చికయు మేసి తవుడును బాగుగఁ దినఁ
జేఁప చన్నులలోఁ బాలు చెంబెఁడుండె.

చేఁపచన్నులు= మత్స్యస్తనములు= విరోధము. చేఁపన్= పాలుచేఁపఁగా, చన్నులన్=చనుకట్లలో- పాలు చెంబెఁడు గలవు- పరిహారము.

(21) "కమలాననచంటిమీఁదఁ గాఁకర మొలచెన్"

క. రమణుఁ డూరికిఁ బోయెడ
రమణీ యనఁ జనుల సరము రాచినతోడన్
భ్రమఁజెందె ననఁగఁ బులకలు
కమలాననచంటిమీఁదఁ గాఁకర మొలచెన్.

కాఁకర= కాకరపాఁదు. కాఁక + అఱన్= విరహతాపమణఁగునట్లు.

(22) "వావిరికడఁ ద్రోచి తెలిసి వారికిఁ బలికెన్"

క. శైవాత్మకాస్య యెవరే
యీవని నీతపసి యనుచుఁ గృష్ణునిచెల్లిన్
భావముగ నడుగ నదియున్
వావిరికడఁ ద్రోసి తెలిసి వారికిఁ బలికెన్.

వావిరి కడన్ ద్రోసి,= అనర్థము. వావిరిన్= వావిరియనుశబ్దములోని, కడన్= చివరియక్షరమును, ద్రోసి=తీసివైచిన,"వావి"అయెను. దానిం దెలిసి పలికె ననిభావము.

(23) "ఖానుఁడు వేం చేసి రాఁగఁ గంటివె చెలియా"

క. ఆనాఁడు యవనకన్యక
మానము చేకొన్న వాఁడు మాన్యుఁడు త్రిజగ
త్త్రాణుఁడు ధీరుఁడు నిర్జిత
ఖానుఁడు వేంచేసిరాఁగఁ గంటివె చెలియా.

నిర్జితఖానుఁడు= తురుష్కుని జయించిన రంగనాయకుఁడు. రంగేశుఁడు తురుష్కుని జయించి తురకనాచ్చారును గాంధర్వమున వరించెనని పురాణప్రసిద్ధము.

(24) "మణి కరఁగును గానచంద్రమసులను దక్కన్"

క. మణి కరఁగు గీతిచే విధు
ఘృణిచే లోకమున రసికుఁ డింతిచనుమొనల్
పుణుకుటయె చాలుఁ జొక్కి ర
మణి కరఁగును గానచంద్రమసులను దక్కన్.

గానమున రాల్గరఁగును, చంద్రమునిచేఁ జంద్రకాంతమణులు కరఁగును, గానమును జంద్రముఁడును లేకుండఁగనే సరసునిచే రమణి కరఁగును.

(25) " కంబలి తిని పెరుఁగుఁబట్టె కాఁపుం గంటెన్. "

క. సంబళమును గొనఁగా గ్రా
మంబున కంపితివి యాను మణియములే వి
త్తం బొసఁగ లేమి నాఁకటి
కంబలి తిని పెరుఁగునట్టి కాఁపుం గంటెన్.

కంబలి=కంబళము. ఆఁకటికి + అంబలి: సంబళము-జీతము. మణియములు=ఉద్యోగులు. అధికారులు. మణియము.

(26) " బోటికి నెండైన వస్త్రముంతురె చెలియా. "

క. పూఁటకుఁ బూఁటకు మేఖ
బోటికి మేలైనవస్త్ర మొసఁగఁగవచ్చున్
హాటకమయ మగు నచ్చెం
బోటికి నెండైన వస్త్ర ముంతురె చెలియా.

బోటికి వస్త్రముంతురే-ఇదివిషయము. ఆ + చెంబు + ఓటికిన్ = ఆచెంబునకుఁ గల ద్వారమునకు, అనిపరిహారము. ఓటిచెంబునకు మాటింతురుగాని గుడ్డలికి పెట్టుదురుగదా!

(27) " ఉత్తరమున సూర్యబింబ ముదయం బయ్యెన్. "

క. మత్తాళిచికుర నాథుని
కత్తఱిఁ దములంపుమడుపు లందిచ్చుచు నా
చిత్తేశుఁ డనెడుపలుకున
కుత్తరమున సూర్యబింబ ముదయం బయ్యెన్.

ఉత్తరమున=పిర్యాతే. ఉత్తరము చెప్పినపిమ్మట-

(28) " ఈఁగయుఁ బులి సమముగానె యేర్పడి యుండెన్. "

క. ఈగుంటకడను నీళ్ళను
ద్రాగుటకు ద్రాఁగఁ బొంచి దారంబిడి వే
వేగఁ దుపాకిని నెత్తఁగ
నీఁగయుఁ బులి సమముగానె యేర్పడి యుండెన్.

ఈఁగయుఁ బులియు సమముగా నుండుట విషయము. ఈఁగ=తుపాకి మొగలాటమున గుఱి తెలుఁగుటకై యుండునుంట (ఉండ). ఈఁగయుఁ బులియు సమముగానె యున్నవి యనఁగా లక్ష్యము సరిగానుండె ననుట—

(29) "వంకాయను జెఱకురసము వడియుచునుండెన్."

క. పంకజముఖపై నామక
రాంకున కేమఱ్ఱికినుకొ యాశుగముల ని
శ్శంకముగఁ జేద నప్పుడు
వంకాయను జెఱకు రసము వడియుచు నుండెన్.

వంకాయను, వంక + ఆయెను. వంకరగాఁబోయెను. ఇక్షుధనుస్సు గనుక- ఆచెఱకున రసమువడిసెను. పద్యములో వంకాయెను, అనియున్నది. వంక + ఆయెను- అనునది సరియే కాని వంకాయె- అనివంగకాయకురూపముశోధనీయము. వ్యవహారములోనిధ్వనిని బట్టియే.

(30) "కలికిని కనుఁగొంటి డేగకాల న్మింటన్."

క. పొలమున నారణపక్షిన్
బలిమిని దాప యని తూఱి బహువేగమునం
దలపట్టి యీడ్చునప్పుడు
కలికిని కనుఁగొంటి డేగకాల న్మింటన్.

కలికిన్=స్త్రీని. మింటఁగంటిని- విషమము. నారణపక్షికలికిన్=నారాయణపక్షి శిరమునందుండు, (తురాయి) యీఁకెను. డేగ పట్టి యీడ్వఁగా దానికాలిని బట్టె ననికలికితురాయి.

(31) "రతిపతి మన్మథుఁడు గాఁడు బ్రహ్మయె తలఁపన్."

క. సతతము వీణావాదన
చతురతఁ దన రత్నసభను జలరూపం బౌ
వితమునను జేయు నాభా
రతిపతి మన్మథుఁడు గాఁడు బ్రహ్మయె తలఁపన్.

(32) "బీరకాయకన్ను చేరెఁడంత."

గీ. వినను గనను లేదు విశ్వంబులో వింత
గంటి నేను జాలఁ గన్నులార
నీవుఁ జూడరమ్ము నిక్కంబు కనకజం
బీరకాయ కన్ను చేరెఁడంత.

కనక, జంబీర, కాయ=బంగారు, నిమ్మపండువంటి, శరీరము, గల స్త్రీయొక్క, కన్ను=నేత్రము- చేరెఁడంత.

(33) "రతనమునకు గుఱుతు దంతిరథ ఘోటకముల్."

క. సతతము సరసామాత్యుల
మతివిభవము గూడ రాష్ట్రవర్ధన మెపుడుం
గుతుకమ్మునఁ జేయు నలదో
రత్నమునకు గుఱుతు దంతి రథ ఘోటకముల్.

(34) "అమ్మనన్నను నవల సయ్యాట గలదె."

గీ. నిమ్మపం డమ్ముచును నొక్కనెలఁత రాఁగ
గొప్పవిగ రెండుపండ్లు గైకొందు ననఁగ
నేల పలుమాట లాడెదవ విటుల విటుల
కమ్మనన్నను నవల సయ్యాటగలదె.

అమ్మను=నిమ్మపండ్లువిక్రయింపను, అమ్మను=తల్లిని. పండ్లమ్మనినిన పిమ్మటనదు గుటయేల. ఆమ్మను- అని వావి తెల్పినప్పుడు విటులసయ్యాటము లుండునా.

(35) "బోడికిఁ గొప్పుంచ మిగుల ముద్దులు గులికెన్."

క. ఏడను వినికియుఁ గలదే
బోడికిఁగొప్పుంచు పలుకు భువనస్థలిలోఁ
గోడెమిటారికి నాపూఁ
బోఁడికిఁ గొప్పుంచ మిగుల ముద్దులు గులికెన్.

పూఁబోడికిన్=పుష్పసదృశశరీరముగల స్త్రీకి.

(36) "పలుకులనే చెప్పఁకతనఁ బలుకులె యయ్యెన్."

క. పులకండము లంచని తే
నెలటంచని పలుకుచుండ్రు నేరనివారల్
కలికికిఁ బలుకులు కపురపుఁ
బలుకులనే చెప్పఁకతనఁ బలుకులె యయ్యెన్.

(37) "గ్రామమ్మున కోసఁగె శివుఁడు కంజాక్షునకున్."

క. తామరలు వేయి పూజకు
నేమంబున నొకటి దఱుగ నేత్రం బిడినం
బ్రేమం జక్రమ్మును సం
గ్రామమ్మున కోసఁగె శివుఁడు కంజాక్షునకున్.

గ్రామము- విషమము, సంగ్రామము=యుద్ధము- సమాధానము.

(38) "తెలిమఱుఁగే చాలు వేలి తెరమఱుఁగేలా."

క. తెలివా నీయధరమునే
విరతము నాశించి యుండ నీవును జేల౯
మఱుఁగిడి తడిసరియా వా
తెలిమఱుఁగే చాలు వేలి తెరమఱుఁగేలా.

తెర=మఱుఁగుచీర. వాతెలి=మోవి.

(39) "రంగపతే తురక గాక రంగపతౌనా."

క. అంగనఁ గొనె వానింటను
బొంగలి నదివెట్టఁ దినియెఁ బో యది యెగ్గా
గంగాధర యేమందుఁ దు
రంగపతే తురక కాక రంగపతౌనా.

తురంగపతి=అశ్వపతి- పాచ్ఛాదొర. రంగపతి=శ్రీరంగనాయకులు.

(40) "హారంబులు లేక యమరు లౌటరుదే కా."

క. ధీరతను దెంపుచేసుక
ఘోరాహవభూమిలోనఁ గూలిన మేలా
శూరగణ మప్పు డమృతా
హారంబులు లేక యమరు లౌటరుదే కా.

హారములు=ఆహారములు లేకయే. అమరులు=చావనివారైరనుటవిషమము. అమృతాహారములేకయే, యుద్ధమునం దీల్గిన శూరు లమరులై రని సమాధానము.

(41) "గాలికి సదృశములు యువతికఠినకుచంబుల్."

క. వలుఁగసమములు కన్నులు
కాలాహికి సాటి వేణి కాముని విల్లా
భ్రూలత లన్నట్లగును న
గాలికి సదృశములు యువతికఠినకుచంబుల్.

నగ + ఆలికి=నగాలికి, కొండలగుంపునకు.

(42) "ధీరుఁడు రణ మన్న వెఱచుఁ దెంపరిగామి౯."

క. సూరునిఁ గన్న దివాంధము
బైరినిఁ గనుఁగొన్న కొంగ పంచాననముం

జేరినమృగ మన్నట్ల యు
ధీరుఁడు రణమున్న వెఱమఁ దొంపరిగామిఁకె.

(43) "రాముని సతి గుణము శబ్దరాశిం గొలిపెన్."

క. భూమీశు నెదురు వారల
పై ముందును గుండ్లుమం దుపాకిని నిడి తా
వేమఱు బాదరు నుంచిన
రాముని సతిగుణము శబ్దరాశిం గొలిపెఁ.

రాముని సతి యగుసీతగుణము శబ్దరాశిం గల్పించుట- విషమము.

రామునిసతి=జానకి; గుణము=త్రాడు. జానకిత్రాడు, పూర్వము కర్ణాటకపుతుపాకులకు జానకిత్రాళ్లచివర నగ్ని ముట్టించియుంచి, బాదరు, అనఁగాఁ దుపాకిమందు, పోసిన తుపాకి చెవికిఁ దగిలించిన నది శబ్దముచేసెడిది, ఆరచెట్టునార మొదలగు కొన్ని నారలతోఁ ద్రాళ్లుపేని నిప్పంటించిన నది యాఱకుండ రగులును. రంజకమంటుకొనిన శబ్దించును. రామునిసతిగుణము=జానకిత్రాడని కల్పింపఁబడినది. లక్షితలక్షణముగా గ్రహింపనది.

(44) "మీసానకుఁ గాళ్లు మూఁడు మేదినిఁ గల్గెఁ."

క. మీసానకుఁ గాళ్లెక్కడ
వాసిగ విన్నదియు లేదు వసుధాస్థలిలో
వాసనగందము రాచెడు
మీసానకుఁ గాళ్లు మూఁడు మేదినిఁగల్గెఁ.

మీసానకు=మీసమునకు- మీసానకు=మీఁగందపుసానకు-

(45) "పులి దాసరులకును బెట్టెఁ బొట్టలు నిండఁ."

క. పులి మెకురఁ బడినచోఁ దిరు
మలరాయని వేఁడుకొనఁగ మనసున నొకఁడా
వలఁ దొలఁగిపోయె శాంతతఁ
బులి దాసరులకును బెట్టెఁ బొట్టలునిండఁ.

పులి హింసచేయక తొలఁగిపోయినది. అతఁడు పిదప వేఁడుకోలుచొప్పున దాసులకు భోజనము పెట్టెను.

(46) "వాలంబులు రెండు నిండుబంగ్రొతునకుఁ."

క. కేలను గేడెము వీఁపున
ఫాలా తరకసము బాకు ఫేటి నడలచే

బాలాపడుదలలోఁ గర
వాలంబులు రెండు నిండ బంప్రాతునకున్.

(47) "విధవా నీ మగఁడు నిండు వేకటి గదవే."

క. విధుశేఖరుసతి యాజ్ఞను
మధురాధర యైనఁ గూడె మారుని కేళిన్
బుధుఁ డేమి చెప్ప గృహాదట
విధవా నీమగఁడు నిండు వేకటి గదవే.

విధవా నీ మగఁడు=అనునది విషమము.

గృహాదటవిధవా=గృహాత్=ఇల్లుగాఁజేసికొనిన, అటవి=అడవిగలవాఁడే,ధవా=పెనిమిటిగాఁగల యోవనితా=నీమగఁడు పరిపూర్ణగర్భమును దాల్చె నని సమాధానము.

వైవస్వతమనువు పుత్రుం బడయఁగోరి వసిష్ఠుం బ్రార్థించి యతనియాజ్ఞచే యాగ మొనరించిన, నతనిభార్య యిష్టముచొప్పున హోత ప్రయత్నము ద్వారా. కుమారి జనించెను. మఱియు వసిష్ఠునిప్రయత్నముచే నాకుమారి కుమారుఁడయ్యెను. ఆకుమారుఁ డొక నాఁడు వేఁటకువెడలి మేరుపర్వతాగ్రస్థ కుమారవనముఁ జేరఁగాఁ బూర్వమే యొక కారణమున శివునిశాప మావనమున కేర్పడినచొప్పున స్త్రీరూపము కలిగెను. తత్సమయమున బుధుఁడు, ఆస్త్రీని గూడిన నామెకు గర్భమై పురూరవునిం గనియె నని పురాణ ప్రసిద్ధము. పురుషరూపమున నున్నపుడు ప్రద్యుమ్నుఁ డనియు, స్త్రీరూపమున నిలాకన్య యనియుఁ బేరులం గాంచెను.

(48) "పగటఁ జంద్రిక గనుపించెఁ బద్మనయన."

గీ. బాగములు సేయుచును వేడ్కఁ బలుకులాడఁ
దమ్మ రసమింతకోకపైఁ దగిలియుండ
నేమి యనఁ గొంకి తెలుసుక యింతినవ్వ
పగటఁ జంద్రిక గనుపించెఁ బద్మనయన.

(49) "కుందేటికిఁ గొమ్ములాఱు కుక్కనువలెనే."

క. మందకడఁ దఱిమి పట్టిన
నందుల మూఁడు పసరమ్ము లదరి పోడిచినన్
ముందుబడి వెనుక దూసెను
గుందేటికిఁ గొమ్ములాఱుఁ గుక్కనువలెనే.

మందలో నొకకుక్కయును గుండేలును జగడమాడఁగా నక్కడనున్న మూఁడు పసరములు బెదరి యారెంటిని దమకొమ్ములతోఁ బొడువఁగా మూఁడావుల యాఱు కొమ్ములును గుండేటికిని గుక్కకును గూడ గ్రుచ్చుకొనియెనని-

(50) "చేఁప కొంగను మ్రింగెను జెట్టుపైని."

గీ. చెట్టునిడివి యైన దాసరిపా మొకండు
చెట్టుమీఁదను గొమ్మను జుట్టుకుండి
దెలియకను గూఁటిపిల్లలఁ గలయ ముక్కు
చేఁప కొంగను మ్రింగెను జెట్టుపైని.

కొంగ యొకచేఁపను దనముక్కుచేత నెత్తుకొని యొక్కవృక్షముమీఁదఁ గట్టియున్న గూఁటియందుఁ గలతనపిల్లలకు నిచ్చునపుడు ఆవృక్షముమీఁది కొమ్మనుజుట్టికొనియున్నపాము చేఁపను ముక్కునందుఁ బెట్టుకొనియున్న కొంగను మ్రింగెను.

ముక్కునందుఁ జేఁపగలకొంగ ముక్కుచేఁపకొంగ.

(51) "దీపముశిఖమీఁద నీఁగ స్థిరముగ నిలిచెన్."

క. శ్రీపతికి భక్తి ధూపము
దీపము లిచ్చెడువితాన ధీరుఁడు వ్రాసెన్
గోపురముమీఁద వెనుకన్
దీపము శిఖమీఁద నీఁగ స్థిరముగ నిలిచెన్.

గోపురముమీఁద వ్రాసిన దీపపుశిఖమీఁద నీఁగ వ్రాలెనని-

(52) "కుంతికిని నుంపడంబయ్యెఁ గులుకులాఁడి."

గీ. ఖడ్గితో నొక్కమాసంబు గలిసియుండెఁ
జక్రితోడను నట్లనె సరసుకొనియెఁ
బోటుకాఁడని మదినెంచి పూని యిపుడు
కుంతికిని నుంపడంబయ్యెఁ గులుకులాఁడి.

ఖడ్గముగలవాఁడు ఖడ్గి- చక్రముగలవాఁడు చక్రి. అట్లే కుంతము=(బల్లెము)ను జేతఁబట్టినవాఁడు కుంతి. ఆకుంతాయుధధారితోఁ గులుకులాఁడి యిపుడుండె ననిభావము.

(53) "కడుపునఁ బెట్టుకొని ప్రోచెఁ గమలోద్భవుఁడున్."

క. ముడుపులమీఁదను నాసలు
విడఁబడ వెవ్వారికైన విశ్రుతమా బు

త్తడికొంచెము వడి దొరకినఁ
గడుఁపునఁ బెట్టుకొనిప్రోచెఁ గమలోద్భవుఁడున్.

బ్రహ్మదేవునకు హిరణ్యగర్భుఁడనుపే రున్నదిగానఁ బుత్తడిని గడుపునఁబెట్టుకొని దాఁచెనని చమత్కరించెను. పుత్తడి=బంగారు.

(54) "కజ్జలధవళావతంసకమలముఁ గంటిన్."

క. గొజ్జంగసీట నొకసతి
మజ్జనమై రాఁగఁ జూపు మాటికిపీనుల్
పజ్జనరాఁ దేఁటులు నిలఁ
గజ్జలధవళావతంసకమలముఁ గంటిన్.

లోచనములు కర్ణాంతాయతములై యుండఁ గుముదభ్రాంతిచేఁ దుమ్మెద లచటఁ బ్రాలఁగాఁ జూచువారికిఁ గాటుకతోఁ గూడిన తెల్లనికర్ణభూషణమో యనునట్లుండెను. కజ్జల=కాటుకతోఁగూడిన, ధవళ=తెల్లనైన, కర్ణావతంసకమలము=విలాసమునకైఁ గర్ణముసధరించిన తెల్లకలువ.

(55) "కొల్లడమున నొక్కచేఁప కొంగను మ్రింగెన్."

క. అల్లుని హాస్యము సేయఁగ
బెల్లమునం జేసి పక్షివితతిని గొని రాఁ
దుల్లిపడె నల్లగంపయుఁ
గొల్లడమున నొక్కచేఁప కొంగను మ్రింగెన్.

కొల్లడము=తిరిచినాపల్లిసమీపమునఁ గావేరినదినుండి భాగమై పాఱునొకనది. గంపలోనున్న బెల్లపుకొంగను మ్రింగెనని భావము.

(56) "పాలు త్రావకయుండియు బలిమికలిగె."

గీ. ధరణినెల్లెడ బిడ్డలు తల్లిచనుల
పాలుత్రావకయుండిన బ్రదుకు టరుదు
వింతయిది యౌనొ కాదొ తాఁబేటిపిల్ల
పాలు త్రావక యుండియు బలిమికలిగె.

(57) "దుఱుకుగదా పంద రణము చూచినవేళన్."

క. కఱకటితోడను యుద్ధం
బిరువాగున నడచుచుండ నేర్పడ మడియం

దిరవశా దిగులునఁ బదయం
చుటుకుఁ గదా పంద రణము చూచినవేళన్.

పదయంచుక్, ఉటుకుఁగదా=పాతిపోవునుగదా.

(58) "కిన్నెర నటువెట్టి బాల కిలకిలనవ్వెన్."

పున్నమచంద్రుఁడు మెఱయం
దిన్నఁగఁ దెమ్మెఱలు విసర ధీరత దప్పం
జన్ను లని కాయలంటిన
కిన్నెర నటువెట్టి బాల కిలకిలనవ్వెన్.

అంటినవాఁడు విటుఁ డని తలఁపవలయును. భ్రాంతిమంతము, ఉన్మాదసంచా భావము.

(59) "అయ్యయ్యో ప్రౌఢ ముగ్ధయై విలసిల్లెన్."

క. తియ్యని మోవిని గ్రోలఁగ
నయ్యెడ నేమియును దెలియ కతిమోహమున
న్నెయ్యమున నేమితోఁపక
యయ్యయ్యో ప్రౌఢ ముగ్ధయై విలసిల్లెన్.

ఇందు, ప్రళయ మను సంచారిభావము.

(60) "నలుగురిమట్టునను నిలిచె నాయిల్లాలే."

క. కలువలదొర గంధర్వుఁడు
జ్వలనుఁడు నావెనుక నరుఁడు సరసీరుహనే
త్రలకుఁ బతులగుదు రాఁగా
నలుగురిమట్టునను నిలిచె నాయిల్లాలే.

(61) "మామం దాత యని యొకనిపై సతి పడియెన్."

క. కామిని యొక్కటి వినవే
యామని స్వేదంబు నధికమై యపు డేపన్
ఏమని చెప్పుదు నహాహా
మామం దాత యని యొకనిపై సతి పడియెన్.

(ద్రౌపది) మామను- భీమునితండ్రియగు వాయువును- తాతయని- వాయు అగ్నికిఁ దండ్రి. తాను అగ్నిలోఁ బుట్టినదికావునఁ దనకు వాయువు తాత. (స్పష్టము లేదు పద్యము.)

(62) "కందులకును నెత్తుమట్టి కావలయునె కా"

క. ముందుగ మాటలబిగువులు
నెందుకురా యాడెదీవు నేర్పడి నాతో
నందఱుఁ బొర్లరె మట్టిని
గందులకును నెత్తుమట్టి కావలయునె కా.

మల్లయుద్ధమందు సాధనకాఁడు మఱియొకనిం జూచి నీదిట్టతనము నాతోఁ జెల్లదు. ఎఱ్ఱమట్టిలోఁ బొరలినవారి నెందఱనో చూచినాఁడను. కందులుకూడ నెఱ్ఱమట్టి పూసికొని యున్నవి. నీ వెంత నీసాధన యెంత యని తిరస్కారము.

(63) "రామునికోపము వసిష్ఠుల నొప్పించెన్"

క. సేమముగ విందు పెట్టిన
నామహానివరేణ్యుగోవు నడిగిన నీమిన్
ఏమఱక యుద్ధభూమిని
రామునికోపము వసిష్ఠుల నొప్పించెన్.

రాముని=రాజమౌని. విశ్వామిత్రుఁడు, రాముని=విశ్వామిత్రుని కోపము; వసిష్ఠునకు బాధక మయ్యె ననుట. కాని రాముని=దశరథరామునియొక్క అని కాదు. యుద్ధభూమిని, రా=రాఁగా మునికోపము అనియుం జెప్పవచ్చును.

(64) "కరపదవదనముల నొక్కకట్టియ దూసెన్"

క. సురతాణి లగ్గవెట్టఁగఁ
గఱకోములు నాటఁ బంటఁ గఱచుక తీయన్
వెఱవాఁడు వేయ నప్పుడు
కరపదవదనముల నొక్కకట్టియ దూసెన్.

ముల్లు నాటికొనినందున నొక్కఁడు కాలిని జేతిలోఁ బట్టుకొని పంటితో నాముల్లూడఁదీసికొనుచుండ వేఱొకఁ డాతనిపై నంపకట్టియ వైవ ముల్లుతీసికొనువాని కరము, పదము, వదనము నీమూఁటియందు నొక్కబాణమే దుస్సి చనినది.

(65) "పులినిబడె గుండు పందియు నెలుఁగు నీగ్గె."

గీ. పులికిఁ జూఱుకంటఁ జెంతల మొలఁగువాని
పైఁబడక మాన దిది వినఁబడిన మాటె

మాటుమఱుఁగునఁ బొలకువ మీఁటమీఁటఁ
బులినిఁ బడె గుండు పందియు నెలుఁగు నీల్గె.

పులి, పంది, యెలుఁగును నీరుత్రాగుచుండఁగా వేటకాఁడు మాటుననుండి తుపాకి మీట మీటినాఁడు. గుండు పులిమీఁదఁ బడినది. అది కోపముచే దగ్గఱనున్న పందిని, ఎలుగును జంపి తాను జచ్చినది.

(66) "వీఁపునఁ జను లుండె గోళ్ల వెంద్రుక లుండెన్."

క. ఆపురుషుం డాపడఁతిని
వైపున సిగ వేయు మనుచు వచియించెను దా
రాపద్మాక్షికిఁ జంకురు
వీఁపునఁ జనులుండె గోళ్ల వెంద్రుక లుండెన్.

సిగవేయుటకు వెనుక నున్న దానిస్తనము లాతనివీఁపున నున్నవి ఆమెగోళ్లలో వెంద్రుకలున్నవి.

(67) "రథమునును బండి తినుట చిత్రంబుగాదె"

గీ. సారసాక్షిరో నీమగఁ డూరలేఁడు
బహుదినాలుగ నదియు నీపట్ల వాసి
శంకరునివింటితుద శరచ్ఛవిని గనుట
రథమునును బండి తినుట చిత్రంబుగాదె.

ఒకస్త్రీ గర్భముదాల్చి బయ్యంకలగుణముచే మన్నుతినుచున్నది. ఆమె మగఁడూరలేఁడు. ఉండిన భయముచేఁ గొంతమాననును, అని భావము. శంకరునికి భూమి రథము సూర్యచంద్రులు బండ్లు అని త్రిపురసంహారకాలపురాణకథ గలదు. రూపకాతిశయోక్తిగా రథమును అనఁగా భూమిని (మట్టిని) బండి=అనఁగాఁ జక్రమైన చంద్రుఁడు (ముఖము) తినె ననుట-

(68) "అశ్వినికి వెన్కలో నుండునది యొసంగె."

గీ. ఎచటనే యుండివచ్చె నీయెమ్మెకాఁడు ?
పుబ్బ కావలిదిక్కుకుఁ బోయివచ్చె.
నేమి కానుక యొసఁగెనే యింతి నీకు ?
నశ్వినికి వెన్కలోనుండునది యొసంగె.

పుబ్బకావలిదిక్కు—ఉత్తరదిక్కు. అశ్వినికి వెన్కలోనుండునది=భరణి.

(69) "అల్లె ఖేటకమును గూడ నైనఫలము."

గీ. పతి యిచట లేని వేళ రేపకడయందు
సర్పమణిఁ దెచ్చి తా ఱొమ్ముచక్కి నిడిన
సర్పణము సేతు గరుడ నీకధికభక్తి
నల్లెఖేటకమును గూడ నైనఫలము.

నాథుఁ డింట లేని యీసమయమున సర్పమణిన్=భుజంగరత్నమును (జారనాయకుని) దెచ్చి తాన్ ఱొమ్ముకడ నిడినయెడల, గరుడ=ఓవినాయక! (వి=పక్షులకు నాయక=ప్రభువా) నీకు అధికభక్తిన్ అల్లెఖేటకమునుగూడన్, అల్లె=నారి, ఖేటకము=కేడము (డాలు) నారి కేడము ననురెండుపదములుంగూడినప్పుడు అయిన ఫలమును అనఁగా నారికేడమును=టెంకాయను నీకర్పణచేయుదును. భుజంగులు=సర్పములు జారులు. ఖేటకశబ్దమునుండి కేడెమైనదని యందురు. ఖేట కేడ కావచ్చును. నారికేడము డళలకు భేదము మాన్చిన నారికేళము కాఁగలదని సమర్థింపఁదగును.

(70) "అన్నను సవతి యని పోరునట్లే యయ్యెన్."

క. వెన్నుఁడు మోహినిగా నొ
చ్చున్న యెడన్ శివుఁడు చూచి సొక్కుచుఁ దాఁబై
కొన్నఁ గని డెంద మోర్వక
యన్నను సవతి యని పోరునట్లే యయ్యెన్.

అన్నగారిని సవతి యని పోరుట యెందైనఁ గలదా, కలదు. విష్ణుదేవుఁడు పార్వతికి, అన్నవరుసవాఁడఁట. ఆవిష్ణువు మోహినివేషము వేసినపుడు శివుఁ డామోహినిని మోహింపఁగాఁ బార్వతి నాయన్నయే నాకు సవతి యయ్యె నని కలహించె నని చమత్కారము.

(71) "ఇనతనయునిఁ జూచి రాముఁ డిట్లని పలికెన్."

క. ఇనతనయుఁడు రామునిఁ గని
తనయన్నను నీవు గూల్చుదా రెట్లన్నన్
మును సాలములఁ గూలిచి
యినతనయునిఁ జూచి రాముఁ డిట్లని పలికెన్.

ఎట్లు నీవు వాలిని జంపెద వని సుగ్రీవుఁ డడిగిన ముందుగా నేడుసాలవృక్షములం గూల్చి, యినతనయునితో 'నిట్లు' అని రాముఁడు పలికె నని సమాధానము, అభినయరూపమునఁ జెప్పెననుట.

(72) "వజ్రము వెన్నుక్కఁ గెంపువలెఁ గన్పించెన్"

వజ్రసమనాస వినుమీ

వజ్రీఁడు మదాంధరిపుల మార్గోని పొడువన్

వజ్రముపో ల్జముదాడిని

వజ్రము వెన్నక్కఁ గెంపువలెఁ గన్పించెన్.

ఒకశూరుఁడు =శత్రువులను జముదాడిచేఁ పొడుచునపు డది దూసి వెన్కకుఁజన వారియొడళ్లనుండి నెత్తురు కాఱెను. ఆనెత్తురుపూసికొని యాజముదాడి వజ్రము కెంపు వలె నెఱ్ఱఁగ గనుపట్టెను. అని సమాధానము, జముదాడి వజ్రము=చివర, కొన.

(కఠినప్రాసశబ్దచిత్రాక్షరయతివంచనా సమస్య.)

(73) "గ్లావిమలాక్ష వేంకటనగాధ్యక్షా"

క. దిగ్లలనాకబరీధర

స్రగ్లాలితకీర్తిజాల సద్గుణశీలా

విగ్లపితరక్షమార్గాం

డగ్లావిమలాక్ష వేంకటనగాధ్యక్షా.

(74) "విధ్యండము లీక్షురీతి విశ్రుతమయ్యెన్."

క. అధ్యాత్మవిద్య యుపనిష

దధ్యయనముఁ జేయఁ జేయ నర్థము బయలై

సాధ్యం బైనను దలఁచిన

విధ్యండము లీక్షురీతి విశ్రుత మయ్యెన్.

విధ్యండము=బ్రహ్మండము. లీక్షురీతిన్=ఈరువలెనే. ఈరనఁగాఁ బేనుగ్రుడ్డు.

అధ్యాత్మవిద్యాపరిశ్రమముచేసినవారికి బ్రహ్మండము, ఈరువలె సూక్ష్మముగా నగపడు నని భావము.

కఠినప్రాస పునరుక్తరూపవిషమసమస్య.

(75) "గోగ్రణిగోఽగ్రణీగవాగ్రణియనియెన్."

క. అగ్రజ గోశబ్దముపై

నగ్రణిశబ్దంబు గూడ నదియె ట్లగుసం

ధిగ్రహణముఁ దెలుపు మనన్

గోగ్రణి గోఽగ్రణీ గవాగ్రణి యనియెన్.

(76) "గోఅగ్రణి నెక్కి శివుఁడు గొబ్బున వెడలెన్.

క. భో అచ్యుత భో బ్రహ్మన్
భో అంబరచారిణాంవిభో సర్వేదే
వా ఆయాతవ్యా యన
గోఅగ్రణినెక్కి శివుఁడు గొబ్బున వెడలెన్.

(77) బాహ్లీకహయమెక్కి రాజు పౌఁజుకు వెడలెన్."

క. ప్రహ్లాదవరదుఁ గొల్వఁగ
నాహ్లాదము మానసంబునందు జనింపన్
బాహ్లీకరసవర్ణం బగు
బాహ్లీకహయ మెక్కి రాజు పౌఁజుకు వెడలెన్.

(78) "కల్హారమరందమట్లు కల్గికిఁ బల్గుల్"

క. బల్హాయి తోఁచునట్టి యొ
డల్హాయలై నట్టి నిల్గడల్ గనుఁగొన్నన్
మేల్హాదంటి నిఖాబురె
కల్హారమరంద మట్లు కల్గికిఁ బల్గుల్.

(79) "చందురులోఁ గందు మిగుల సమ్మదవృత్తిన్"

క. ఎందుకుఁ బలుమాటలు మీ
కిందఱకును భ్రాంతియేల యీయింతిముఖం
బందము వేఱే లే యల
చందురులోఁ గందు మిగుల సమ్మదవృత్తిన్.

ఇది ఆగోపనసమస్య. ఈయింతిముఖలక్షణము చంద్రునియందు కందున్=చూచెదను కనుఁగొందును అని భావము, కాని చంద్రునిలో కందు=కళంకము అని కాదు.

(80) "దొన పులి మొన యమ్ము శాఖ తుద లని పలికెన్"

క. వనజాంబకుండు ననుఁగని
కినుకం గనలుచును గనులఁ గెంపు జనింపన్

ననతూపు లేసి రమ్మను
దొనపులి మొనయమ్మశాఖితుదలనిపలికెన్.

ఇది-అంతర్లాపిసమస్య-దొన, పుల్లి, మొన, అమ్మ, శాఖి, ఈశబ్దములతుదలు, అంత్యాక్షరములు, నలినముఖి అనియగును. ఒక స్త్రీ తన చెలికత్తెను జూచి దానితో ఓనలిన ఖి నన్ను మన్మథుఁడు రమ్మను నని పలికె నని భావము.

(81) "నారదవంద్య కాంతిజితనారద కౌఁగిలి నీయవేమిరా"

క. మదనుఁడు కోపముచేతం
గదనంబును జేయఁ దొడఁగెఁ గ్రక్కుననో నా
రద వంద్య కాంతిజితనా
రద కౌఁగిలి నీయవేమిరా యిదియేరా.

ఇది వృత్తగోపనము—ఉత్పలమాలవృత్తమువలె సమస్య కానిపించును, గాని, కందపద్యములో నిమిడిపోయినది.

(82) "కలిమిబలిమి ఫలముచలము కళుకుకులుకు తీవియావి కలిగి మెలఁగి నీవలరుమీ."

క. కలిమి బలిమి ఫలముచలము
కళుకు కులుకు తీవి యావి గలిగి మెలఁగి నీ
వలరు మీఁకఁ బలుమఱుచు గలు
ములను గల కలికి ప్రతిదినము కరుణ సేయున్.

ఇది వృత్తగోపనగతిభేదసమస్య.

(83) "అనఘులు హరిహరు లనయము దయచే మనుపఁ జెలువు గులుకును జగతిన్."

క. వనజాస్య వింటివా తెలి
యను నాయనఘులు హరిహరు లనయము దయచే
మనుపఁ జెలువు గులుకును జగ
తిని నాచెలువకును సాటి తెఱవలు గలరే.

ఇదియును వృత్తగోపనసమస్యయే. "అనఘులు హరిహరులనయముదయచే" నని మణిగణనికరముగా దోఁచును. కాని కందపద్యమే. అనఘులు హరిహరు లనయము దయచే,

కొని మనుపఁ జెలువుగులుకును జగతిక్ అని మూలములో మణిగణనిగరము రెండుచరణ ము లీఁబడినవి. కందపద్యములో కొని యను రెండక్షరములు తీసివైచినఁగాని సరిపోదు

(84) "కలికీ ననుఁజూచి విడెము గైకొను మింకన్"

క. వలరాజు చేతికోలఁదిని
జలమున నాపైని బాణజాలము వేసెం
గలమాట చెప్పి తిప్పడె
కలికీ ననుఁజూచి విడెము గైకొను మింకన్.

(85) "బావిని బట్టములు దానిపైకడఁ గొండల్"

క. దేవర పరాకు విను మిది
గో విద్యను నైంద్రజాలికుఁడు నేనని మా
యావిలసనమునఁ జూపెద
బావిని బట్టములు దానిపైకడఁ గొండల్.

(86) "ముక్కులు నాలుకలు మూఁడు పొలఁతికిఁ గంటిన్"

క. అక్కట యిదేమొ తెలియదు
నిక్కముగ వలెఁ దోఁచెఁ గలను నిన్నఁటిరేయిం
జెక్కులు పదారు నెనిమిది
ముక్కులు నాలుకలు మూఁడుపొలఁతికిఁగంటిన్.

(87) "విధవా నీమగఁడు నిండువేకటి గదవే"

క. విధురథసంబుద్ధి త్వదీ యధవుఁడుఁ పూర్ణమగుగర్భ మన్యాభిధచే
మధురాక్షి తెలుపుమంటివి విధవా నీమగఁడు నిండువేకటి గదవే.

విధురథసంబుద్ధి=విధవా (వి=పక్షి, ధవ=ప్రభువు) గరుడ! త్వదీయధవుఁడు=నీమగఁడు. పూర్ణగర్భము=నిండువేకటి-అని క్రమాలంకారము-అన్యాభిధచే=మాఱుపేరులతో వచ్చినది. విధురథుఁ డనఁగా విష్ణురథుఁడు, గరుడుఁడు, గరుఁడునిసంబుద్ధి, విధవా! పక్షిరాక్షి!

(88) "చేతోజాతదవానలంబుడుపవే సీమాటి యీమాటికిన్
స్రోతస్సంధుల నంబుయంత్రనతికృతోప్రిద్ధీతగేయాఘముల్
జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిమ్మనెడి వాచాయూథి సత్యమ్ముగన్."

శా. జ్ఞాతిశ్చే దనలేసకిమ్మనెడి వాచారూఢి సత్యమ్ముగం
జేతోజాతదవానలం బుడుపవే సీమాటియీమాటికిన్
స్రోతస్సింధుల నంబుయంత్రనతికృత్యోప్పిద్గీతగేయాంఘముల్
రీతిందప్పెను మబ్బుగ్రమ్మె వెతలన్ శ్రీపుత్రు నన్ ద్రోయకే.

బ్రహ్మ సరస్వతిని బ్రార్థించెననుట. బ్రహ్మకు మన్మథుండు జ్ఞాతి యని-

(89) "చిటికెనవ్రేలియుంగరము చేడియ కొడ్డెనమాయె భూ॥
కటకచరత్తురేణుకరకంపితసాలము శీతశైలముం
గటకట దోసపం డినుపకట్లకుఁ దాళునటే తలోదరీ."

చ. చిటికెనవ్రేలియుంగరము చేడియ కొడ్డెనమాయె భూవరా
కటకట దోసపం డినుపకట్లకుఁ దాళునఁటే తలోదరీ
కటకచరత్తురేణుకరకంపితసాలము శీతశైలమున్
ఝటితిని గాంతు నేనని నిజాంగనతోడను దెల్పు వేగమే.

పార్వతి తనపుట్టినయింటిలో (హిమవత్పర్వతమున)నుండి చెలికత్తెతో నాయకు వార్తయంపినది. ఆచెలి శంకరుం గని, భూవరా! పార్వతీదేవికిఁ జిటికెనవ్రేలియుంగర ఒడ్డాణమాయె నని తను కార్శ్యముం దెలియఁజేయ, శివుఁడు, అనుశయమునొంది, త దక్కీ దోసపండు, ఇనుపకట్లకుఁ దాళునా, అనఁగాఁ, బార్వతి విరహవేదనకు సహించు యతిశీఘ్రముగా వచ్చుచున్నాఁడనని చెప్పుమనియె నని భావము.

క. ఈకృతి యతికఠిన సమ స్యాకృతిఁ జదివినను విన్న నఖిలార్థము ల
నేకృతికినైన శీఘ్రమె శ్రీకృతి విజ్ఞాతరమును బృహదంబవరున్.

గద్యము. ఇది శ్రీబృహదంబికా పాదారవిందనిరంతరసంసేవనావిశేష మహాసామ్రాజ్య ధురంధర, సకలభూపాల సభాభాసుర యశోబంధుర, హనుమద్గరు మకరమత్స్య పతాకాది మహారాజలక్షణ నవవిధాంగ భేరీప్రముఖ నిఖిలవాద్యగంభీ నినాదశ్రవణమాత్రవిరోధి గర్భ నిర్భేదన విచక్షణ, పాండ్యభూపాల దక్షిణ బాహు మాన సకలభూపాల సంస్తూయమాన, వాత్స్యాయన ప్రభృతి శ్రుత్యంత పర్యంతర చయ సముత్తేజిత ప్రతిభా విశేష ప్రబంధ శతసమానవచోనిర్జితాదిశేష, ఆశురచనీ మధురాది కవితాధారేయ, కవిజనవిధేయ, రణరంగవిజయ రఘునాథ విజయరఘునా తొండమాన్ మహీనాథ తనూజ, రసికతాభినవభోజ కోటికులదీప శ్రీరాయరఘునా భూపప్రణీతంబైన కవిజనోజ్జీవనియను కావ్యంబునందు సర్వంబు నేకాశ్వాసము.